

על דמגוגיה ורייטינג

"וַיִּקַּח קָרַח... וְדָתָן וְאַבְיָרָם... וְאַנְשֵׁים מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל... וַיִּקְהָלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן" (במדבר טז א-ג). קורח ועדתו מורדים נגד משה. דתן ואבירם צובעים את מצרים, בית העבדים, ברומנטיקה ורודה, כאותם ישראלים המתגעגעים למנדט הבריטי: "המַעַט כִּי הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם חֶלֶב וְדִבְשׁ" – מצרים! – "לְהַמִּיתָנוּ בַּמִּדְבָּר, כִּי תִשְׁתַּרְרַר עָלֵינוּ גַם הַשְׁתַּרְרָה?" קורח מצדו, נתן למרד מעטה אידיאולוגי: "כָּל הָעֵדָה כָּלָם קִדְּשִׁים... וּמִדּוּעַ תִּתְּנָשְׂאוּ עַל קָהָל ה'?" על פי חז"ל, ביים קורח מחזה סטירי נגד סדרי החברה והכלכלה שמשה הנהיג (מדרש תהלים א): "קורח ליצן היה" – קומדיאנט ואולי סטנדאפיסט – "מה עשה? כינס כל הקהל... אמר להם: אלמנה אחת הייתה בשכונתי ועמה שתי נערות יתומות. באה לחרוש, אמר משה 'לא תחרוש בשור ובחמור יחדו'... באה לקצור... אמר לה 'הניחי להם לקט, שכחה, ופאה...' הפלא ופלא! חז"ל שמים בפיו של קורח, את חזון השחרור מעול המיסים וביטול הבירוקרטיה, דרישות שעמן יכולים כולנו להזדהות! אלא שהפליאה תעלה אם נהיה מודעים לביטוי הקלאסי 'עשיר כקורח'. דאגתו למסים המוטלים על העני, אינה אלא דמגוגיה צבועה, הבאה לפטור אותו ממחויבותו החברתית.

לשיא בדמגוגיה הפוליטית המקראית הגיע ללא ספק אבשלום (שמואל ב טו ב-ו): "וְהַשְׁכִּים אֲבִשָׁלוֹם וַעֲמִיד עַל יַד דָּרָךְ הַשָּׁעַר וַיְהִי כָּל הָאִישׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה לוֹ רֵיב לְבֹא אֶל הַמֶּלֶךְ לְמִשְׁפָּט... וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲבִשָׁלוֹם רָאָה דְּבָרֶיךָ טוֹבִים וְנִכְחִים וְשָׁמַע אֵין לָךְ מֵאֵת הַמֶּלֶךְ". אבשלום אף המציא את פוליטיקת הנשיקות: "וְהָיָה בִּקְרִיב אִישׁ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ" מנע זאת אבשלום מתוך ענווה מעושה, "וְשָׁלַח אֶת יָדוֹ וַיַּחֲזִיק לוֹ וְנָשַׁק לוֹ". והכתוב מסיים "וַיִּגְנֹב אֲבִשָׁלוֹם אֶת לֵב אֲנָשֵׁי יִשְׂרָאֵל", תאור מופלא של הדמגוגיה.

את שורותי הבאות רוצה אני להקדיש לרייטינג, אחיה הצעיר ומלא האון של הדמגוגיה, המשתמש גם הוא בחנופה כדי לצוד את האדם. אנסה לעשות זאת תוך עיון ב'לישרים תהילה', מחזהו של אחד מענקי הרוח של היהדות לדורותיה, ר' משה חיים לוצאטו, הרמח"ל.

תהילה בת המון

'לישרים תהילה' כתוב בסגנון מיוחד. הרמח"ל הקדים למחזה את מה שהוא כינה "פְּתִשָּׁן המשל", מעין סיכום כללי של העלילה. כך כשאנו באים לצפות במחזה 'לישרים תהילה', או לקרוא בו אנו כבר מכירים את העלילה, וכמובן יודעים את הסוף. אנו מסוגלים אז להפנות את הקשב לדמויות, לדיאלוגים, לפרטים, ולמימד הפואטי והשירי שבדבריהם. בשורות מועטות דלהלן אדון בעיקר בעלילה, ואשתדל לעשות זאת עד כמה שהדבר ניתן,

בלשונו המקראית של הרמח"ל. כפי שנוכח שמות הגיבורים הם אלגוריים בעליל (אמת, יושר, המון, משפט וכו') :

"לאמת יולד בן", ושמו יושר. אמת מייעד לבנו התינוק כלה : "ויאמר [אמת] להמון, אם יש את נפשך תהי נא תהילה בתך ייעודה לבני לאשה. וישמע המון לאמת ויכרתו ברית שניהם". העלילה מסתבכת. "בעת ההיא ילדה תאוה שפחת אמת גם היא בן. ותהי היא ובנה אתו בבית. ויבא צבא המבוכה ויבזזו העיר ואת הילדים לקחו וינהגו וילכו". בשבי מתבלבלת זהות הילדים. סיטואציה מעין זאת מצויה בסיפורו של רבי נחמן מברסלב 'מעשה בבן המלך ובן השפחה'. שם אף הילדים עצמם לא יודעים את זהותם האמיתית, וכך גם במקור לשניהם שבמשנה (יבמות יא, ה). כאן מודעים הבנים לזהותם האמיתית. אמת חשד מראש שבעקבות השבי, עלול בלבול מעין זה להתרחש, והוא משאיר אצל אדון משפט סימנים שעשויים לזהות את בנו האמיתי, אך יושר אינו יודע זאת.

הילדים חוזרים מהשבי. בן השפחה מאומץ על ידי דמיון, הקורא את שמו רהב. לרהב חבר ושמו תרמית. יושר - מתרועע עם שכל, ומוצא סעד במי שהייתה מינקתו, סבלנות. מעתה מתנהל המאבק על תהילה. מבלי לדעת שהוא המיועד לה, מתאהבת תהילה ביושר. אולם תרמית משכנע את המון, שחברו רהב הוא בן אמת. המון מכריח את תהילה להינשא לרהב. אלא שבמשנה שהמון עורך לפני החופה, מתרחשות תופעות מוזרות : "ויהי הם אוכלים ושותים, והנה רעש גדול ורוח גדולה... והקירות נטו לנפול". המסובים מבינים שמן השמים רוצים למנוע את העומד להתרחש. אחד הזקנים נזכר אז בסימני זיהוי בנו שאמת השאיר, "ויבקשו את הדבר... ולא נמצאו ברהב הסימנים ההמה". או אז מתערב שכל : "ברוך ה' א-להי אמת, הנני אבוא ואציג בן אמת לפניכם... ויקח יושר את תהילה..."

בין שכל לסכלות

רמזים רבים מצאו אנשי ההגות ומבקרי הספרות במחזה. הרמזים פזורים במונולוגים ובדיאלוגים השונים, אך העלילה גם היא מדברת בעד עצמה. בעברית ארכאית, היא שואלת שאלה המטרידה אותנו עד עצם היום הזה. מי יזכה ברייטינג, במדרוג, או בלשונו של הרמח"ל, בתהילה בת המון. שולטת ברייטינג, חברת פרסומאים מוכרת ומובילה, 'א. א. דמיון ותרמית בע"ס'. דמיון הוא קופירייטר יצירתי. ד"ר תרמית-תדמית (הוא שינה מאז את שם המשפחה שלו), הוא יחצן צמרת ומומחה למשאלי דעת-קהל. הם מייצגים את בן השפחה. דמיון אף נתן לו את שמו - רהב, אולי בעצתו של ד"ר תרמית, כדי להבליט את האסרטיביות שבו. אכן, איך הייתה נראית פרסומת ללא רהב, יהירות והתרברבות? ואולי כרש"י, ראה הוא ב'רהב', רמז לגסות הרוח (על פי ישעיהו ג, ו), סגולה בדוקה לזכות ברייטינג. גם סכלות עוזרת המון הוותיקה משתפת פעולה אתם. במונולוג המסיים את המערכה הראשונה, היא חורצת את ההוכחה המכרעת. ידידי השכל למיניהם, קובעת סכלות, "את כל צבא שמים" מעיזים "בשם לקרוא", "וספרים מילאו תבל כחול הים

מאין תועלת", "יגֶבֶה לבבם [אך] בביתם אין לחם!" לסכלות קנה מידה ברור, ערך מודד ערך, ההצלחה הכספית מודדת את ערכם של היצירה והיוצר.

במחזה זוכה יושר בתהילה רק הודות להתערבות השמימית. ומה נאמר אנו, דור יתום? רעידות אדמה ציבוריות מתרחשות יותר מאחת, אך האם יכול נינו של המון החי אתנו היום, להבין את הסימנים? מעניין שכמו ב'דיבוק' של אנסקי, מתרחש במחזה דבר מופלא. תהילה מתאהבת ביושר, מבלי לדעת שהוא המיועד האמיתי. התאהבות זאת מרמזת שבתוך תוכו, מצפה ההמון לתרבות מושכת אך רצינית יותר, בעלת דמיון אך גם שכל, לא רהב ריק שמאחוריו רק תדמית ותרמית. הרמח"ל הפך את תאוה לשפחתו של אמת! יש גם תאוה לדעת אמת, לידע ולאמנות, לאגדה ולהלכה. חלילה מלשבור את הכלים, אמצעי התקשורת ההמוניים. אך הכלים זקוקים לאורות.

מאבק מתקיים בין המופע של קורח לבין המחזה של הרמח"ל. השאלה נשאלת במלוא עוצמתה. למה שלטת ברייטינג ברית בין סכלות לתרמית? האמנם רק רהב ודמיון יקבעו עבורנו תרבות מה היא? למה צריכה להיות מערכת בחירות להיות מנוהלת על ידי פרסומאים? האמנם חסרי אונים הם הפוליטיקאים ללא הדרכתו של תרמית-תבנית? האמנם לא יוכל המון להשתחרר מ"שפחתו" סכלות המושלת עליו? השעבוד לסכלות הוא לוקסוס שהדמוקרטיה המסתמכת על שיפוט ההמון, איננה יכולה להרשות לעצמה. ושמה, למרות הכל, תהילה מאוהבת ביושר, והמון משווע: 'תן לי קרדיט', האמן ביכולתי ל"צרוך" תרבות שיש בה גם אמת, שכל ויושר. אולי הוא משווע, אך קולו לא נשמע.